

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI

XXVII

HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"

2024

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2024. 190 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Rakstu krājums iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)

Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Michal Šimáně (G. Mendeļa Universitāte, Čehija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kužņecovs

Tehniskie redaktori:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Makets:

SIA "AR Drukātava"

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils Universitāte, 2024

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saulē", 2024. 190 p.

The collection of articles "History: Sources and People" of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Technical editors:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Lay-out:

RA Drukātava Ltd

Included in EBSCO database.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils University, 2024

SATURS / CONTENTS

Una Bērente

Etnogrāfisko slieču transportlīdzekļu historiogrāfija
un izpētes perspektīvas..... 6

Haralds Bruņinieks

Lietisko avotu liecības par nacionālajiem partizāniem
Ilūkstes apriņķī (1945–1949)..... 14

Rūdolfs Brūzis

Arheoloģiskie izrakumi Višķu sinagogas vietā..... 24

Guntis Gerhards, Antonija Vilcāne, Elīna Pētersone-Gordina

Vikingu laikmets Latvijā: Lejasbitēnu kapulauka
starpdisciplināra izpēte..... 31

Anna Jabłońska

The Image of the Past in Songs between the Middle Ages (10th c.)
and the 18th Century in Poland 39

Audronē Janužytė

Becoming a Dissident: The Cases of Aleksandras Štromas
and Tomas Venclova..... 46

Juris Jefuni

“Sakrālās valsts” ideja un krievu diaspora Latvijā (1918–1940)..... 57

Inta Krūmiņa

Latvijas Satversmes sapulces Izglītības komisijas darbība (1920–1922) 72

Maija Krūmiņa

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Vācijas teritorijā 1944.–1945. gadā..... 79

Сигитас Лужис

От сражений с поляками к схватке с французами: пярлойские
партизаны в Клайпедском «восстании» 1923 г. 87

Vladislavs Malahovskis

Latgaliskuma jautājums latgaliešu emigrācijas pārstāvju korespondencē
un publicistikā 96

Александр Петров

Охрана природы в Советской Латвии: материалы Комитета народного
контроля Латвийской ССР (1965–1990)..... 103

Galina Sedova (Nun Euphrosyne)

Organ Master Edouard Schultz: from Dinaburg to Polotsk,
the 19th century 115

Marika Selga

The Robert F. Kelley Papers in the Georgetown University Special Collection	125
--	-----

Henrihs Soms

Ukrainas valstiskuma veidošanās Latvijas preses skatījumā: 20. gadsimta sākums – 1920. gads.....	132
---	-----

Kaspars Strods

Jūras transports Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam: ieskats Latvijas PSR un atjaunotās Latvijas Republikas historiogrāfijā	142
--	-----

Vitālijs Šalda

Jautājums par dzimto valodu kā mācību valodu Latvijas tautskolās 1914.–1919. gadā	153
--	-----

Michal Šimáně

Restoration of Secondary Vocational Education after World War II during the Third Czechoslovak Republic (1945–1948).....	168
---	-----

Juris Urtāns

Latgales pilskalnu saraksti (19. gadsimta vidus – 20. gadsimta sākums).....	178
--	-----

Ziņas par autoriem / Authors	186
---	------------

Juris Jefuni

“Sakrālās valsts” ideja un krievu diaspora Latvijā (1918–1940)

Atslēgas vārdi: Latvija, Krievija, impērija, monarhisti, “Trešā Roma”, katehons, “sakrālās valsts” koncepcija, krievu emigrācija

Kopsavilkums

Raksts ir veltīts “sakrālās valsts” idejai, kura arī šodien tiek lietota propagandas nolūkos. Šī problemātika tiek kontekstualizēta starpkaru Latvijas notikumos, līdz ar to pētījums balstīts uz Latvijas Politiskās policijas dokumentiem, tostarp nepublicētiem. Vēstures avotu analīzes pamatā ir “sakrālās valsts” pētnieciskie darbi reliģiskās filozofijas jomā. Krievu pēcrevolūcijas emigrācijā “sakrālās valsts” ideoloģija ir plaši pētīta, tomēr trūkst pētījumu, kas akadēmiskajā līmenī mērķtiecīgi analizētu situāciju Latvijā, balstoties Latvijas dokumentu materiālos. Šis pētījums ir daļa no plašākiem darbiem reliģijas un ideoloģijas problemātikā starpkaru Latvijā, balstīts starpdisciplinārā avotu izpētē, iesaistot teoloģijas, reliģijas zinātņu un filozofijas disciplīnas. Rakstā tiek sniegta “sakrālās valsts” fenomenoloģijas vispārēja analīze vēstures kontekstā, kam seko starpkaru Latvijas situācijas apskats.

Ievads

Raksta mērķis ir izskaidrot Latvijas Pareizticīgās Baznīcas (LPB) krievu diasporas¹ (pētījuma mērķa grupas) vērtību un uzskatu specifiku, ietekmi uz konfliktu starp LPB krievu un latviešu ticīgo kopām starpkaru Latvijā. Pētījumā izvirzīta hipotēze: “sakrālās valsts” koncepcijas² ietekme uz mērķa grupas pārstāvju vērtību un uzskatu kompleksu, minētā konflikta norisēm. Pētījuma uzdevumi:

¹ Šajā rakstā jēdziens “krievu diaspora” aptver gan Latvijas teritorijā vēsturiski dzīvojošo krievu minoritāti, gan pēcrevolūcijas krievu balto emigrāciju, kā arī nekrievu izcelsmes personas, kas sevi saista ar Krieviju, tās valodu un kultūru vai identificē sevi kā krievi.

² Vēsturniece T. Šebzuhova (*Татьяна Шебзухова*, 1973) Krievijas valstiskuma pētniecības kontekstā pielieto formulējumu “varas sakralitāte”, “Krievijas impērijas sakrālais raksturs” (Shebzukhova 2021, 30–34, 40, 43–46), kā arī “sakrālā ķēniņvalsts” (Shebzukhova 2021, 48–49) [šeit un turpmāk tulkojums latviešu valodā: J. Jefuni], ar kuriem viņa apzīmē virkni valstiskuma ideju un ar tām saistītu naratīvu, apvienojot tos vienotā valstiskuma koncepcijā. Tā kā gan pati T. Šebzuhova (Shebzukhova 2021, 48), gan citi autori (piem., Балытников 2013) atzīst, ka valsts sakralitātes koncepcija ne vienmēr saistāma ar “ķēniņu” jeb monarhu, lietderīgi T. Šebzuhovas formulējumu “sakrālā ķēniņvalsts” padarīt iekļaujošāku un lakoniskāku, reducējot līdz formulējumam “sakrālā valsts”, kas 2023. gadā ticis prezentēts vairākās starptautiskās konferencēs un tiek lietots šajā rakstā.

pamatot pētījuma mērķa grupas izvēli; definēt “sagrālās valsts” koncepcijas fenomenu; teorētiskā līmenī noteikt šīs koncepcijas saistību ar pētījuma mērķa grupu; dokumentālā materiālā³ konstatēt un apkopot minētās koncepcijas (no tās atvasinātu naratīvu) ietekmi uz mērķa grupas pārstāvju vērtībām, ieskatiem, rīcību kopumā uz minēto konfliktu.

“Sagrālās valsts” koncepcijas fenomena reliģiskais raksturs, kā arī LPB problemātikas konteksts nosaka starpdisciplināru pieeju pētījumam, kas tika īstenots gan vēstures, gan teoloģijas un reliģijas zinātnes plaknē. Pētījuma īstenošanai ir pielietota vēsturiski ģenētiskā un avotpētnieciskā metode. Pētījuma bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) Latvijas Politiskās Pārvaldes (turpmāk – PP, darbojusies līdz 1940. gadam) dokumentu fondi, kā arī 1920.–1930. gadu publikācijas presē. Kā papildu avoti ir piesaistīti Bībeles teksti, teologu un filozofu darbi. “Sagrālās valsts” koncepcijas problemātikai veltītu historiogrāfiju pārstāv⁴ filologu B. Uspenska (*Борис Успенский*, 1937) un I. Bražņikova (*Илья Бражников*, 1970) darbi; koncepcijas recepcijai veltītas diakona N. Kotara (*Nicholas Kotar*, 1980) un vēsturnieka N. Taļberga (*Николай Тальберг*, 1886–1967) publikācijas. Krievu diasporas problemātika starpkaru Latvijā ir apskatīta vēsturnieku T. Feigmanes (*Tatjana Feigmane*, 1952), A. Gusačenko (*Andrejs Gusačenko*, 1982) un J. Abizova (*Jurijs Abizovs*, 1921–2006) rakstos. Savukārt starpetniskas attiecības LPB kontekstā raksturotas priestera J. Kalniņa (1961) publikācijās. “Sagrālās valsts” koncepcijas apoloģija ir atrodama vairāku postkomunistiskās Krievijas autoru, piemēram, filozofa A. Dugina (*Александр Дугин*, 1962), publicista V. Balitņikova (*Вадим Балытников*, 1975) rakstos, tai piekūr arī I. Bražņikovs; šobrīd šī koncepcija ir pieprasīta propagandas nolūkiem Krievijā. Ņemot vērā problemātikas aktualitāti, rakstā ir iekļauts minētās koncepcijas kritisks apskats.

Krievu diasporas struktūra un identitāte Latvijā

Latvijas Republikas neatkarības periods no 1918. līdz 1940. gadam hronoloģiski sakrīt ar masveida krievu pēcrevolūcijas emigrācijas fenomena veidošanos un šīs emigrācijas aktīvas darbības laiku. Krievu bēgšana no padomju režīma skāra daudzas valstis pasaulē, pirmām kārtām Eiropā. Starp šos bēgļus uzņēmušām Eiropas valstīm ir pamanāma jaundibināto valstu grupa, kuru teritorija vēl nesen bija pakļauta Krievijas impērijai⁵ un kur jau

³ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Latvijas Politiskās Pārvaldes fonda dokumenti (1918–1940).

⁴ Rakstā citētu autoru publikācijas skat. avotu un literatūras sarakstā.

⁵ To statuss attiecībā pret Krievijas imperatoru variējās no autonomas Somijas lielkņazistes līdz, piem., Kauņas guberņai, kurai nebija nekādu valstiskuma vai autonomijas atribūtu.

ilgstoši dzīvoja ievērojams etnisko krievu skaits; viena no šīm valstīm ir Latvija. Pirmie krievu tautības iedzīvotāji – vecticībnieki te masveidā parādījās 17. gs. otrajā pusē⁶, turklāt tieši kā emigranti – bēgļi, kas tika vajāti Krievijas caristē un bija vīlušies savā ticībā Krievijai kā sakrālajai valstij. Pēc tagadējās Latvijas teritoriju pievienošanas Krievijas imperatora kronim 18. gs. sākās lielkrievu tautības iedzīvotāju pieplūdums (taču vairs ne kā savā dzimtenē vajāti bēgļi, bet gan kā impērijas pamattautība), sasniedzot lielāku skaitu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā. Konfesijas ziņā šie ieceļotāji bija pareizticīgie; taču līdztekus šai plūsmai turpinājās arī lielkrievu vecticībnieku pieplūdums. 1917. gada Oktobra revolūcija un turpmākie notikumi Krievijā izraisīja jaunu krievu bēgļu vilni, kas plaši skāra jaundibināto Latvijas valsti. Līdzīgi kā vecticībnieki 17. gs., arī šoreiz krievu bēgļi ieradās ārvalstnieku emigrantu statusā⁷. Tādējādi krievu diaspora, kura dzīvoja Latvijā 1918.–1940. gadā, ir izveidojusies no trim lieliem slāņiem un piederēja galvenokārt pareizticīgo un vecticībnieku konfesijām.

Ņemot vērā, ka Latvijas valsts izveidota tikai 1918. gadā un pirms tam tās teritorija bija ilgstoši pakļauta Krievijas impērijai, krievu diasporas aprindās Latvijā īpašu specifisku guvis jautājums par mītnes valsts Latvijas un vēsturiskās dzimtenes Krievijas savietojamību indivīda identitātē, kas izpaužas indivīdu izpratnē par Latvijas valsts nākotni Krievijas valsts interešu kontekstā⁸. Tādējādi krievu diasporā Latvijā 20. gados bija sastopamas personas, kas pirms dažiem gadiem nevarētu iedomāties, ka tagadējās Latvijas teritorija, kuru viņi raduši uztvert kā savas dzimtas valsts sastāvdaļu, kļūs par citu valsti, "ne-Krieviju", kur viņi paši būs etniska minoritāte (diaspora).

Daudzu diasporas pārstāvju cerības un domas bija vērstas uz Krieviju un tās

⁶ Šajā pašā laikā un, iespējams, pat agrāk Latvijas teritorijā apmetās uz dzīvi ne tikai krievu vecticībnieki, bet arī Žečpospolitas pavalstnieki, t. s. *litvīni* jeb baltkrievi (piem., tirgoņi Jēkabpilī), kuri piederēja gan Pareizticīgajai Baznīcai vai Uniātu Baznīcai (pakļauta Romas pāvestam) un kurus vairums krievu autoru (kā arī daži latviešu) ierasti dēvē par "krieviem", ignorējot to, ka tie bija etniskie *litvīni*, turklāt Žečpospolitas pavalstnieki un bieži vien uniāti. Tādējādi šo ieceļotāju grupu nebūtu korekti pieskaitīt krievu tautas pārstāvjiem Latvijas teritorijā un iekļaut šī pētījuma mērķa grupā (lai gan Krievijas impērijas laikā šī grupa daļēji tika pārkrievojota).

⁷ Jānorāda, ka krievu diasporai Latvijā var pieskaitīt arī personas, kuras identificējušas sevi kā krievi vai Krievijas patrioti, tomēr viņu etniskā izcelsme nebija nedz lielkrievu, nedz austrumslāvu (t. i., ukraiņu vai baltkrievu), bet, piem., baltvācu, kā zemāk pieminētais kņazs Anatolijs Līvens (*Анатолий фон Ливен*, 1872–1937) vai ievērojamais sabiedriskais darbinieks Peters (Pjotrs) Strūve (*Пётр Струве*, 1870–1944). Jāatzīmē, ka šādas personas nereti piederēja pareizticīgo konfesijai, taču praktiski nav novērotas vecticībnieku aprindās.

⁸ Šis jautājums tikpat kā nenodarbināja to krievu diasporas pārstāvju prātus, kuri piederēja Vecticībai, kas, pēc 1930. gada datiem, aptvēra ap 45% krievu diasporas Latvijā (*Феўзмана*), līdz ar to ļauj atstāt šo grupu ārpus pētījuma fokusa.

interesēm⁹. Latvijas un Krievijas valsts interešu kolīzija krievu baltās emigrācijas aprindās nebija abstrakta (ko ilustrē, piemēram, Krievijas Rietumu brīvprātīgo armija, kura 1919. gadā karojusi pret Latvijas Republiku par "Baltijas guberņu" iekļaušanu restaurējamā Krievijas lielvalstī). Tādējādi attieksme pret Latviju uz Krievijas valsts interešu fona bija aktuāls izaicinājums krievu diasporai Latvijā¹⁰, šī izaicinājuma atrisinājums bija ikviena diasporas pārstāvja paša ziņā, individuāla izvēle. Neapšaubot krievu diasporas lojalitāti pret Latviju kopumā, jākonstatē, ka šī lojalitāte nebija totāla¹¹.

Latvijas Pareizticīgās Baznīcas situācijas izpēte izceļ zīmīgas pretrunas starp LPB latvisko un krievisko kopu. Šīs pretrunas nomarkē arī tos procesus, kas norisinājušies tajā krievu diasporas daļā Latvijā, kura asociēja sevi ar pareizticīgo konfesiju. Šīs pretrunas ir liecība tam, ka abās – latviskā un krieviskajā – LPB kopās tika uzturētas ne tikai kopīgas (pareizticīgo konfesijas noteiktas), bet arī atšķirīgas, specifiskas vērtības. Atstājot latviskās kopas problemātiku izpētei nākotnē, šis raksts ir veltīts LPB krieviskās kopas vērtību specifikai, kuru saskaņā ar izvirzīto hipotēzi ietekmē "sakarālās valsts" koncepcija¹².

⁹ Par krievu balto (antikomunistu) emigrantu primāro mērķi tika deklarēta Krievijas atbrīvošana no padomju varas kā no krievu tautu un tās valstiskumu graužoša faktora. Tomēr, pieaugot PSRS varenībai (īpaši pēc 1930. gada), padomju varas noliegšana diasporas aprindās mazinājās, daļa kļuvusi iecietīgāka pret faktiski pastāvošu padomju iekārtu (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 42. lp.). Tādējādi virsmērķis, kurš varēja apvienot ārpus PSRS dzīvojušos Krievijas patriotus neatkarīgi no viņu politiskiem vai reliģiskiem ieskatiem, bija Krievijas varenības atjaunošana. Tādējādi, uzskatot, ka padomju vara sāk sekmēt, nevis graut valsts varenību, ievērojama daļa ārpus PSRS dzīvojošo Krievijas patriotu bija gatava izrādīt lojalitāti pret padomju režimu un ignorēt šī režīma noziegumus un tā vērsanos pret reliģiju (skat. arhīva dokumentus), kas parāda, ka Krievijas valstiskā varenība šajās aprindās tika uzskatīta par augstāku vērtību nekā tās valstsvaras izturēšanās pret reliģiju: piem., analizējamā dokumentā var redzēt, ka it kā ticīgā cilvēka V. Ziversa nostāja šajā jautājumā pārsteidz pat PP aģentūras nodaļas vadītāju R. Stiglicu (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 42. lp.).

¹⁰ Jānorāda, ka krievu balto emigrantu politiskās organizācijas, neskatoties uz pieķeršanos "Vienotās un nedalāmās Krievijas" ideālam, periodā līdz Otrajam pasaules karam agrāk vai vēlāk oficiāli atzina Baltijas valstu neatkarību un neattiecināja uz tām savu "Vienotās un nedalāmās Krievijas" principu (skat., piem., A. Līvena pozīciju: Боромазов 2018, 33–34). Kā uz krievu sabiedriskas (ne politiskas) organizācijas lojalitātes pret Latviju piemēru var norādīt biedrības "Sokol" darbību (Гусаченко 2016, 33–34). Tomēr lojalitātes problēma saglabājas katrā indivīda līmenī, par ko liecina dokumenti (piem., 1939. gadā rakstīts Latvijas sūtņa Parīzē O. Grosvalda ziņojums: "pastāv nopietni iemesli domāt, ka "Nacionālņij Sojuz novavo pakoļēņija" [Nacionālā jaunās paaudzes apvienība] izturas negatīvi pret Latvijas valsts patstāvību...". LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 19. lp. Oriģināla ortogrāfija saglabāta).

¹¹ Par šo tēmu skat., piem., J. Abizova viedokli (Абызов 1996, 306).

¹² Starpkaru Latvijā Krievijas kā "sakarālās valsts" idejas piekritēji parasti tika dēvēti par (krievu) monarhistiem (tā laika dokumentos sastopams arī variants "monarkīsti"). Tomēr šī definīcija nav precīza: kā bija norādīts iepriekš, "sakarālās valsts" idejas (tostarp tās krievu redakcijas) piekritēji savos politiskos uzskatos ne vienmēr ir monarhisti (it īpaši dinastiskas monarhijas izpratnē).

"Sakrālās valsts" koncepcija un tās recepcija Krievijā

Ideja par ideālo sabiedrību (valsti) ir sastopama dažādu reliģiju kontekstā; vairākās reliģijās tā ir daļa no to doktrīnas. Savukārt kristietības doktrīnas pamatavots Jaunā Derība nepiedāvā konkrētu sociāli politisku projektu, kas būtu jārealizē kristiešiem¹³. Tomēr Jaunās Derības tekstā ir atrodamas jēdziens "katehons" (κατέχων)¹⁴, kuram piemīt būtiska nozīme reliģiski politisku ideju attīstībā viduslaiku kristietības kontekstā. Tā kā avota tekstā šī jēdziena nozīme nav skaidrota, radās dažādas interpretācijas. Starp tām ir izceļama viena, kuras aizsākumi ir meklējami Tertuliāna (*Quintus Septimius Florens Tertullianus*, 2.–3. gs.) darbā "*Apologeticus pro Christianis*", saskaņā ar kuru "katehons" nozīmē Romas impērijas valstsvaru (Romas valsts tiek saprasta kā kārtības garants, kas aptur haosu pasaulē)¹⁵. Tertuliāna traktējums legalizē kristietībai naidīgo Romas valsti Kristīgās Baznīcas kolektīvajā apziņā: šajā traktējumā valsts nav inferālais fenomens jeb ļaunuma izpausme, kas cīnās pret Baznīcu, bet gan Dieva Providences instruments, ar kuru Baznīca var pastāvēt līdzās. 4. gs. sākumā no Romas impērijas puses norisinājās simetrisks process – kristietība tika legalizēta Romas impērijā. Savukārt 380. gadā ar Teodosija Lielā (*Flavius Theodosius*, 347–395) ediktu kristietība kļuva jau par vienīgo legālo reliģiju Romas impērijā, kas nozīmēja Romas valsts un Baznīcas sakļaušanos. Pavisam citos – kristiešu vajāšanas – apstākļos formulētā Tertuliāna ideja šajā jaunajā valsts un Baznīcas vienotības situācijā iegūst jaunu skanējumu, kļūstot par "sakrālās valsts" koncepcijas pamatu¹⁶. Bizantiešu ceļotājs un rakstnieks Kosma Indikoplevsts

¹³ Sal. ar vēlāk tapušo islāma Kalifāta projektu vai ar Vecās Derības piedāvāto smalki reglamentētu sabiedrības attiecību regulējumu (piem., 5. Moz. 19:2 – 25:15).

¹⁴ "καὶ νῦν τὸ κατέχων οἶδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἐαυτοῦ καιρῷ· τὸ γὰρ μυστήριον ἥδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομιᾶς, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται" (citēts pēc: Πατριάρχικὸ 1904); E. Glika Bībeles 8. izdevumā: "Un nu jūs zināt, kas aizkavē, tiekams viņš parādās savā laikā. Jo netaisnības noslēpums jau ir spēkā, tikai ka Tam, kas viņu līdz šim aizkavē, vēl būs tapt atņemtam nost" (2. Tes. 2:6–7); ὁ κατέχων – kaut kas vai kāds, kas (kurš) attur, aiztur (dotajā kontekstā – attur ļaunumu no galīgas uzvaras gūšanas pasaulē).

¹⁵ Tertuliāns attīsta apustuļa Pāvela skatījumu uz kristiešu attiecībām ar valsti, respektīvi, lojalitāti esošai valstvarai (sal. Rom. 13:1–7). Jāatzīmē, ka Tertuliāns starp kristiešu autoriem izceļas ar savu nihilistisku attieksmi pret sekulāro pasauli, pie kuras pieder arī valsts – līdz ar to viņam kategoriski nevar piedēvēt izdabāšanu valstij vai romiešu patriotismam, tātad Tertuliāna piedāvātais jēdziena "katehons" skaidrojums ir reliģisks un atspoguļo paša Tertuliāna pārliecību (par to plašāk: Братухин 2011, 4, 10).

¹⁶ Jāņem vērā, ka kristietība kā vienīgā valsts reliģija 298.–314. gadā tikusi nostiprināta Armēnijā; 312.–313. gadā vēl pagāniskā Romas impērija karoja pret kristīgo Armēniju. Vēl agrāk kristietība kā valsts reliģija nostiprinājusies Osroenā Divupē, no kurienes, visdrīzāk, kristietība ienākusi Armēnijā. Ap 326. gadu kristietība kļuvusi par valsts reliģiju Gruzijā. Arī citur Kaukāza reģionā, kā arī Persijā 4.–5. gs. pastāvēja lielas kristiešu kopienas, kuras respektēja attiecīgo valstu vara. Armēnijas valsts un Baznīcas attiecību pieredze vēlāk bija ņemta vērā Romas impērijā

(Κοσμάς Ἰνδικοπλεῦστης, 6. gs.)¹⁷ izteica viedokli, ka, tā kā Jēzus Kristus piedzimis Romas impērijas robežās un tika pakļauts ķeizara Augusta rīkotajai tautas skaitīšanai, Romas impērija ir uzskatāma par Jēzus "Mātesvalsti", ar ko šī valsts zināmā mērā tika pielīdzināta Dievmātei Marijai. Šis marģinālais viedoklis Bizantijas teoloģijas laukā neizpelnījās atzinību, rodot savu pielietojumu vēlāk, pēc Bizantijas norieta Maskavas kņazistē (Бражников 2011).

"Sakrālās valsts" koncepcija ir galvenais Eiropas viduslaiku raksturojums, kas piemīt vienlīdz Eiropas Rietumu un Austrumu viduslaikiem, tomēr Rietumos un Austrumos šī ideja realizējusies dažādā veidolā. Svarīgu lomu šīs koncepcijas attīstībā – sākumā galvenokārt Rietumeiropā – kopš Kārļa Lielā (*Carolus Magnus*, 742?–814) spēlēja impērijas tālāknodošanas (*Translatio Imperii*) ideja, kura kalpojusi Romas impērijas "sakrālās valsts" turpinātības leģitimizācijai – attiecībā uz Kārli Lielo kā (Rietumu) Romas imperatoru un vēlāk uz Svēto Romas impēriju.

"Sakrālās valsts" koncepcija tika pielietota arī Austrumeiropā, ne tikai Bizantijā. Tā pēc Austrumu Romas jeb Bizantijas impērijas bojāejas 1453.–1470. gadā šī koncepcija tika pielietota, lai leģitimizētu Maskavas (Krievijas) valsti kā Romas impērijas (kura viduslaiku cilvēku apziņā bija uztverama kā "sakrālā valsts" jeb "katehons" Tertuliāna izpratnē) turpinātāju un tiesību pārmantotāju. Maskavas kontekstā "sakrālās valsts" koncepcija parādās Krievzemes¹⁸ metropolīta Zosimas

(it īpaši tās austrumu daļā), attīstot attiecības starp valsti un Baznīcu. Tā ap 6. gs. Austrumu Romas impērijā (Bizantijā) izkristalizējās ideja par "sakrālo valsti" kā dievišķās kārtības un pat Dieva Valstības attēlu virs zemes, no kā izrietēja secinājums par šīs valsts vienīgumu un globālu raksturu (ja Dievs ir viens un Dieva Valstība ir viena, tad "sakrālā valsts" virs zemes ir vienīgā), kas nozīmēja "sakrālās valsts" ekskluzīvu un globālu misiju, kuras īstenošanu varētu nodrošināt ekskluzīvas tiesības, kas pienākas šai valstij (piem., starptautisko attiecību plaknē), kas savukārt veidoja priekšnosacījumu kristīgās ētikas normu revīzijai un to pielietošanas selektivitātei. Šāds ētikas erozijas process ir raksturīgs visiem gadījumiem, kur kristietība tiek izmantota ekspansijas ideoloģijas labā (par piemēru var kalpot eiropiešu īstenotā koloniālā politika). "Sakrālās valsts" misija bizantiešu izpratnē bija "katehona" funkcijas pildīšana globālā mērogā, kā arī kultūras un politiska līderība kristīgajā pasaulē. Tomēr brutāli iekļaut visas kristiešu apdzīvotas zemes "sakrālās valsts" sastāvā Bizantijai neizdevās (jau 7. gs. Kalifāta teritorijas izplatīšanās lika robežas bizantiešu "sakrālās" impērijas ambīcijām). Globālu pasaules un cilvēces sakralizācijas misiju caur iekļaušanu "sakrālās valsts" sastāvā pēc Bizantijas krišanas centīsies īstenot Krievija. Tomēr vēsturiskais fakts, ka Divupes un Kaukāza reģionā kristīgais valstiskums parādījies tad, kad uz "katehona" lomu pretendējoša Romas impērija vēl bija pagāniska, ir pretrunā ar "sakrālās valsts" konstrukcijām, kas balstās uz Romas impērijas kā "katehona" idejas. Attiecīgi gan Rietumeiropas, gan Bizantijas, gan Krievijas (arī mūsdienās) "sakrālās valsts" naratīvi cenšas šo faktu ignorēt.

¹⁷ Jāņem vērā, ka minētais Kosma, lai gan mūža nogalē kļuvis par mūku, nebija Baznīcas atzīta autoritāte teoloģijas jomā.

¹⁸ Maskavā rezidējošo metropolītu tituls; Maskavas pilsētas vārds tā laika metropolītu oficiālā titulāturā nebija iekļauts.

(Зосима Брадатый, 15.–16. gs.)¹⁹ 1492. gadā sastādītajā "Pashālījā" (Baznīcas kalendārā); turpmāk šo koncepciju attīstīja mūks Filotejs (Филофей, 1465–1542). Pēc I. Bražņikova (Бражников 2011), Filotejs īstenojis "katehona" un "Mātesvalsts" ideju sintēzi²⁰. B. Uspenskis izceļ vēl kādu Maskavas interpretācijas svarīgu iezīmi, kura saskan ar "Mātesvalsts" ideju: "Bizantijā, tāpat kā Rietumos, svaids monarhs tika pielīdzināts Izraēlas ķēniņiem, savukārt Krievijā cārs tika pielīdzināts pašam Kristum" (Успенский 1998, 20–21). Respektīvi, ja Bizantijā imperators bija uztverams kā Dieva "roka" – Dieva gribas izpildītājs, tad Maskavas valdnieks (cārs²¹) – gandrīz kā Kristus. Tādējādi abas šīs īpatnības veido Krievijas "sakrālās valsts" koncepcijas (t. s. "Trešās Romas") specifiku, kura atšķir to no Bizantijas vai Rietumeiropas koncepcijas variācijām.

17. gs. otrajā pusē Baznīcas šķelšanās rezultātā no līdz šim vienotas Krievijas sabiedrības atšķēlās vecticībnieku kopiena, kura principā akceptējusi minēto "Trešās Romas" koncepciju. Tomēr vecticībnieku sabiedrībā kā dominējošs nostiprinājies uzskats, ka kopš notikušās Baznīcas šķelšanās "sakrālā valsts" ir palikusi neatgriežamā pagātnē un no tā brīža cilvēce atrodas "postkatehona" – aktualizējušās Apokalipses situācijā, kurā "sakrālā valsts" vairs nav aktuāla. Noslēdzoties savā lokā, vecticībnieki "izkrita" no Krievijas "sakrālās valsts" projekta. Līdz ar to vecticībnieku sabiedrība nav iekļaujama šī raksta izpētes mērķa grupā.

"Trešajai Romai" (t. i., Maskavas valstij) kā "sakrālajai valstij" pienācās ekskluzivitāte: šīs valsts drošība un ilgtspēja tika iecelta absolūtas vērtības līmenī. "Sakrālās valsts" absolūtās vērtības vārdā bija jānovērš potenciālie draudi no kaimiņvalstīm, paplašinot "sakrālās valsts" robežas uz kaimiņu zemju rēķina. Idejiskais saturs bija pasaules un cilvēces sakralizācijas process caur iekļaušanu "sakrālajā valstī". Praksē tas izpaudās kā "sakrālās valsts" robežu, varas un ietekmes izplatīšana uz iespējami lielāku teritoriju pasaulē un uz lielāku iedzīvotāju skaitu – iekļaujot iecerētajā sakralizācijas procesā. Šis ekskluzīvais mērķis savai praktiskai sasniegšanai prasīja kristīgās ētikas normu mikstināšanu vai selektīvu pielietošanu. Tādējādi "sakrālās valsts" ideja ir ietekmējusi ētikas jomu, pastumjot malā kristietības vērtības un faktiski kļūstot par pašpietiekamu reliģiska rakstura vērtību²². Jāatzīmē, ka kopš 18. gs. sākuma Krievijas valsts pilnīgi inkorporēja

¹⁹ Šim metropolītam tika piedēvētas dažādas ķecerības, līdz ar to viņš (iespējams, nepelnīti) kļuvis par kompromitētu figūru Baznīcas vēsturē Krievijā.

²⁰ Šajā sintēzē tika izmantotas arī *Translatio Imperii* un valsts ekskluzivitātes (nevar būt vairākas patiesi sakrālās valstis) idejas.

²¹ Dažos dokumentos, kas tapuši Maskavas valstī 15. gs. nogalē (t. i., pēc Bizantijas krišanas), ar titulu "cārs", kas bija domāts kā Romas (Bizantijas) imperatoram vienāds tituls, tika godāts jau Joans III (1465–1505).

²² Tas attiecas ne tikai uz "Trešo Romu", bet uz teju visiem "sakrālās valsts" īstenošanas mēģinājumiem gan Austrumu, gan Rietumu Eiropā.

Krievijas Baznīcu savā struktūrā.

19. gs. pirmajā pusē nacionālā romantisma kontekstā no “sakrālās valsts” koncepcijas attīstījusies filozofiski sistematizēta ideoloģija, kas ietekmēja Krievijas politiku un sabiedrisko dzīvi. Šī ideoloģija deklarēja Krievijas un tās tautas izredzētību²³ jeb mesiānismu (terminam ir sava specifika, kuras izskatīšana paliek ārpus šī raksta). Ideoloģijas diskurss ieņem centrālo vietu krievu 19.–20. gs. filozofijā (tostarp reliģiskajā), kā arī publicistikā un kultūrā²⁴. Šis diskurss tika attīstīts arī pēcrevolūcijas krievu emigrācijā (piemēram, domātāju kustība “Jevrazijsvo”). “Sakrālās valsts” koncepcija un uz tās balstīta ideoloģija bija pazīstama un akceptējama krievu baltās (konservatīvās) emigrācijas aprindās. Zīmīgi, ka krievu sabiedrības politiskajā apziņā “sakrālās valsts” ideoloģija ieņēma augstāku vietu nekā konkrēta politiska ideoloģija, sadzīvojot ne tikai ar monarhismu kā ar savu stihiju, bet arī ar diktatoriska un brīžiem republikāniska valsts iekārtojuma idejām²⁵. Savukārt ticība (būtībā – reliģiska rakstura) Krievijai kā “sakrālās valsts” iemiesojumam jeb Krievijas un krievu tautas mesiānismam, šīs ideoloģijas ideālu akceptēšana kļuvusi par nosacījumu, uz kura pamata krievu tautai (vai tās kopienai ārpus Krievijas) varēja piedibināties arī viens otrs cittaautietis. Krievu nacionālisms, kura izpausmes var pamanīt šī pētījuma mērķa grupā, būtībā balstās uz šīs reliģiskās ticības un ideālu akceptēšanas, nav atdalāms no tām, radot savdabīgu “sakrālā” (mesiāniskā) nacionālisma fenomenu²⁶.

“Sakrālās valsts” koncepcija Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam

Arī starpkaru Latvijā krievu emigrantu aprindās lielā mērā atradās zem “sakrālās valsts” ideoloģijas iespaida. Tā, izpelnoties krievu emigrantu kopas

²³ T. i., ekskluzivitāti un pārkumu pār citām nācijām. Ideja par vienas vai otras nācijas izredzētību 19.–20. gs. bija populāra daudzviet Eiropā, taču tam bija rasti dažādi pamatojumi. Izredzētības ideja sniedz pamatu ētikas normu revīzijai, uz ko bija norādīts iepriekš.

²⁴ Šim diskursam pievērsušies Aleksejs Homjakovs (1804–1860), Konstantīns Leontjevs (1831–1891), Vasiļijs Rozanovs (1856–1919), Nikolajs Berdjajevs (1874–1948), Ivans Iljins (1883–1954), Ivans Solonjevičs (1891–1953) u. c.

²⁵ Krievu boļševismā var saskatīt “sakrālās valsts” idejas turpinājumu – “katehona” vietā pasludinot padomju Krieviju par sekulāru vērtību (piem., proletariāta interešu) globālu aizstāvi. Rezultātā kādreizējā “pasaules sakralizācijas” mērķa vietu ieņēma citi mērķi un lozungi: vispasaules revolūcija un proletāriešu valsts, jaunu padomju republiku pievienošana un vispasaules padomju republiku savienības veidošana. Šāds boļševisma traktējums izskaidro šī pētījuma mērķu grupas pārstāvju iecietību pret padomju varu Krievijā (ši iecietība tiks analizēta turpmāk). Jāatzīmē, ka uz “sakrālās valsts” koncepcijas neitralitāti pret konkrētu politisku iekārtu norāda V. Balitņikovs (Балитников 2013), tāpat arī starpkaru periodā krievu emigrācijā populāra nacionāli patriotiska kustība “Sokol” uzsvēra “savu stāvēšanu pāri partijām un šķirām” (Фейгмане Т. Глава II).

²⁶ Jāatzīmē, ka N. Berdjajevs krievu nacionālās pašapziņas kontekstā radikāli pretnostata nacionālo mesiānismu jeb “nacionālo ideju” ierastajam jeb “mežonīgajam” nacionālismam (Бердяев 1908).

atzinību, 1931. gadā Rīgā savas lekcijas lasījis slavenais filozofs Ivans Iljins (Иван Ильин, 1883–1954), šīs ideoloģijas spilgts pautājs un attīstītājs (Гусаченко 2016, 30; Ильинъ 1928)²⁷. Lielu iespaidu uz Latvijas krievu sabiedrības domu attīstību 1927. gadā Rīgā lasītās Nikolaja Berdjajeva (Николай Бердяев, 1874–1948) lekcijas, kurām "sakrālās valsts" diskurss nebija svešs; jānorāda, ka šis diskurss ieņem būtisku vietu starpkaru Latvijā izdotajā krievu konservatīvajā presē (Каспаров 1935).

Turpmāk tiek apskatīti agrāk nepētīti Latvijas Politiskās policijas (PP) dokumenti²⁸, kuros atspoguļots saspīlējums starp pareizticīgo latviešu un pareizticīgo krievu kopu, kas aizēnoja LPB dzīvi starpkaru periodā²⁹; nelojalitātes pret Latviju gadījumi, kas brīžiem parādījās mērķa grupā. Abas šīs parādības var izprast un izskaidrot, skatoties uz tām no Krievijas kā "sakrālās valsts" diskursa pozīcijām.

LPB iekšējo konfliktu raksturo diskusija, kas tika atreferēta PP aģenta X³⁰ 03.12.1935. ziņojumā (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 688. l., 91.–92. lp.). Diskusija norisinājusies starp Rīgas katedrāles krievu draudzes priekšsēdētāja biedru

²⁷ Latvijas Politiskā policija (PP) asi reaģēja uz bīstamu ideju izplatību, piem., ierosinot 1932. gadā izmeklēšanu pret Krievu pareizticīgo studentu vienību ("Русское православное студенческое единение", dibināta 1928. gadā, iedvesmojoties no N. Berdjajeva lekcijām, slēgta 1934. gadā), kura, pēc PP ieskatiem, bija bīstamu ideju perēklis Latvijā. Zīmīgi, ka, apšaubot organizācijas lojalitāti Latvijai, arhibīskaps Jānis Pommers (1876–1934) atsauc LPB atbalstu šai organizācijai.

²⁸ Rakstā piedāvātā PP dokumentu analīze balstās pieņēmumā, ka PP darbinieku dokumenti objektīvi atspoguļo faktus. Savukārt historiogrāfijā ir sastopams viedoklis, ka PP piekopusi aizspriedumu – teju visus Latvijā dzīvojušos krievu emigrantus apriori pieskaitīt "monarhistos" (Гусаченко 2016, 33). Taču pastāv daudz dokumentu, kuri neapstiprina šo viedokli un liecina par PP pieņemtu praksi atšķirt Latvijai lojālas un nelojālas personas, strikti pamatojot savu rīcību katrā gadījumā (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 22. lp., 688. l., 39., 102.–104. lp. abās pusēs). Jāuzsver, ka visi šie dokumenti pieder Latvijas autoritārisma periodam, ko varētu uzskatīt par krievu diasporas pārstāvju viedokļu radikalizācijas faktoru, taču arī radikālākie viedokļi iekļaujas krievu filozofijas un publicistikas diskursā, kurā Latvijas parlamentārisma perioda izpausmes (1926–1931) tika pieminētas.

²⁹ Viena no spilgtākām konflikta izpausmēm ir LPB vadītāja arhibīskapa Jāņa Pommera konflikts ar Latvijā mitušām krievu balto emigrantu aprindām 1930. gadu sākumā. Starp citu, šo aprindu pārstāvji vainojuši arhibīskapu, ka viņš esot nodevis "krievu intereses" un ir "krievu lietai" kaitīgs (Kalniņš 2007, 44; skat. arī: Černejs, 73). Ar šādu apvainojumu diez vai varētu būt domāta arhibīskapa īstenota krievu tautības vēlēšanu pārstāvēšana Latvijas Saeimā, jo konkrēti apvainojumi vēlēšanu interešu ignorēšanā viņam netika izvirzīti. Arī lojalitāti pret padomju varu Krievijā, kuru varētu likt pamatā šādiem apvainojumiem, arhibīskapam nav iespējams piedēvēt. Tādējādi ir pamats pieļaut, ka arhibīskaps ticis apvainots pretdarbībā krievu "sakrālās valsts" idejai, kurai, pēc apvainotāju ieskatiem, pareizticīgajam garīdzniekam būtu jākalpo.

³⁰ Vārdā neidentificētais aģents, kurš 1930. gados piegādāja lielu skaitu ziņojumu. Spriežot pēc ziņojumu satura, aģents X ir pareizticīgais latvietis, kuram rūp LPB stāvoklis, iespējams, viņš ir garīdznieks.

zvērinātu advokātu Nazariju Dmitrijevu (*Назариу Дмитреев*, 1884–1953).³¹ un šīs katedrāles latviešu draudzes³² aktivistu, Latvijas Valsts arhīva direktoru Jāni Bērziņu (1883–1941).³³ Vēršoties pie J. Bērziņa, N. Dmitrijevs "ar izbrīnu jautāja, vai tad viņš, Bērziņš, tiešām domā, ka valdībai esot tiesības iejaukties baznīcas lietās. Uz to Bērziņš atbildēja, ka reliģiskajos jautājumos valdība neiejaukšoties, bet, tā kā baznīca ir arī sabiedriska organizācija, tad viņa ir padota valsts varai, un valdībai ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums uzraudzīt baznīcu un līdzrunāt baznīcas lietās".³⁴ Zīmīgi, ka Sanktpēterburgas Universitātes Juridiskās fakultātes absolvents (1908) zvērināts advokāts ar lielu stāžu (kopš 1915. gada) N. Dmitrijevs pauž izbrīnu par sava oponenta viedokli, ka Latvijas valstij esot tiesības un pienākums iejaukties Baznīcas (kā sabiedriskas organizācijas) lietās – it kā N. Dmitrijevam nebija zināma Krievijas impērijas prakse, kur Pareizticīgā Baznīca atradās zem totālas kontroles un vadīšanas no valsts puses.

Šo divainību var izskaidrot no "sagrālās valsts" diskursa, pieļaujot, ka pēc N. Dmitrijeva pārliecības, Latvijas valstij nepiemīt tiesības iejaukties Baznīcas lietās tādēļ, ka Latvijas Republika atšķirībā no Krievijas impērijas neesot "sagrālā valsts". Respektīvi, "sagrālās valsts" koncepcija ietekmējusi šī ievērojamā jurista ieskatus³⁵. Iespējams, N. Dmitrijeva pozīcijai var rast arī citu skaidrojumu, kas nav saistīts ar "sagrālo valsti", taču pedagogs Olimpiadas Bočagovas-Ļišinas

³¹ Nazarijs Dmitrijevs – advokāts, Rīgas katedrāles krievu draudzes priekšsēdētāja biedrs. Bijis gan LPB sinodes loceklis, gan Centrālā strādnieku arodbiedrības biroja juridiskais konsultants, 1930.–1931. gadā sociāldemokrātiskās partijas loceklis, padomju okupācijas laikā 1941. gadā kļuvis par Advokātu kolēģijas prezidija loekli, vācu un atkārtotas padomju okupācijas apstākļos turpināja advokāta praksi. N. Dmitrijevs kā juridiskais konsultants darbojies PSRS tirdzniecības pārstāvniecībā Rīgā, "pazīstams kā politisks darbinieks – Pad. Krievijas orientācijas" (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 688. l., 90. lp. abās pusēs). Tādējādi N. Dmitrijeva biogrāfija ir krievu pareizticīgā aktivista tolerances pret Krievijas padomju režīmu piemērs. Šādu piemēru virknē var iekļaut arī 1940. gada aprīlī (t. i., pēc PSRS karabāzu izvietošanas Latvijā) PP konstatētu Daugavpils krievu sabiedrības atteiksmes pret Padomju Krieviju uzlabošanu, kas norāda uz krievu diasporas satuvināšanās tendenci ar PSRS (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 11. lp.).

³² Šajā laikā pie katedrāles bija divas atsevišķas draudzes – Krievijas impērijas laikā dibinātā krievu un neatkarīgajā Latvijā dibinātā latviešu draudze.

³³ Jānis Bērziņš bija arī LU privātdocents, Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks; plašāk skat.: Zvirgzdiņš 2008.

³⁴ Ziņojuma sastādītājs atzīmē, ka galvenais pareizticīgo latviešu un krievu kopu saspīlējuma iemesls bija tieši šajā diskusijā iztirzājamais jautājums: Latvijas valsts tiesības regulēt LPB kā sabiedrisku organizāciju. Tas norāda, ka Pareizticīgās Baznīcas un valsts attiecību tēma, kas cieši saistīta ar "sagrālās valsts" diskursu, bija aktuāla Latvijas krievu pareizticīgo kopā.

³⁵ Ņemot vērā N. Dmitrijeva krievu draudzes priekšsēdētāja biedra statusu Rīgas katedrālē, līdzīgi uzskati varētu būt atrodami plašākās Latvijas pareizticīgo krievu kopas aprindās.

(Олимпиада Бочагова-Лишина, 1875–1961)³⁶ publiskajā priekšlasījumā "Par Maskavas svētajiem" (21.02.1937.), kuru atreferējis neidentificētais PP aģents³⁷ (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 688. l., 246. lp. abās pusēs), atklājas "sagrālās valsts" koncepcijas nepārprotama manifestācija. Šajā atreferējumā aģents konstatējis, ka, par spīti priekšlasījuma virsrakstam, kurš liek domāt, ka priekšlasījums ir veltīts "tīri reliģioza rakstura apcerei", "šis priekšlasījums bija tīri laicīga un pie tam politiska saturā" pasākums [teksts pasvītrots ar zīmuli mašīnraksta oriģinālā – J. Jefuni]; "Referente izcēla un pasvītroja Krievijas garīdznieku lielu lomu pie Krievijas valsts dibināšanas, viņas atbrīvošanas no tatāru jūga un vēlāko izveidošanu", glābjot "našu Rusj, naše gosudarstvo" ("mūsu Krievzemi, mūsu valsti"), kādēļ vairākus Krievijas garīdzniekus "baznīca esot ievedusi svēto kārtā". Atreferējuma sastādītājs atzīmē, ka "referente ne ar vārdu nepieminēja tagadējo Krievijas iekārtu"³⁸, savukārt "Latvijas vārds referātā tika absolūti ignorēts", Latvija apzīmēta "aprakstoši: "To mesto, gdje mi tjeper živjom" ("tā vieta, kur mēs tagad dzīvojam"). Jāatzīmē, ka šajā priekšlasījumā "mūsu Krievzeme, mūsu valsts" un "tā vieta, kur mēs tagad dzīvojam" (t. i., Latvija) ir pretnostatītas, uzsverot Krievijas kā valsts ekskluzivitāti (raksturīgs "sagrālās valsts" diskursa atribūts). Tādējādi priekšlasījums ilustrē ne tikai domstarpības starp latviešu un krievu pareizticīgo kopu³⁹, bet arī minēto lojalitātes un attieksmes problēmu pret Latviju, ar kuru nācās saskarties krievu diasporai Latvijā. Priekšlasījuma atreferētājs skarbi konstatē: "Latvijas krievu nelojālā daļa savu centienu sasniegšanai izmanto baznīcas organizāciju."⁴⁰

³⁶ Olimpiada Bočagova-Ļišina, dz. Vaļentija (Валентий), dzimusi muižnieku ģimenē Ukrainā, Rīgā dzīvojusi kopš 1900. gada, Latvijas krievu politiķa advokāta Aleksandra Bočagova (Александр Бочагов, 1885–1952) dzīvesbiedre, Izglītības ministrijas krievu daļas priekšiece (1919–1921) (Бочагова-Лишина 1926), Triju Zvaigžņu ordeņa virsniece, Rīgas meiteņu privātās krievu ģimnāzijas dibinātāja un direktore (līdz 1936. gadam). Iespējams, viņas attieksmi pret Latvijas valsti ietekmējusi šīs ģimnāzijas slēgšana 1936. gadā.

³⁷ Uz dokumenta ir aģenta personīgs paraksts (vārda pirmais burts, uzvārds), kas nav salasāms. Nākas pajauties uz šo dokumentu, jo citi avoti nav atrasti. Tomēr, spriežot pēc šī vienīgā pieejamā avota, lekcija prezentē tipiskus naratīvus, kas raksturīgi krievu "sagrālās valsts" diskursam arī mūsdienās (Kotar 09.03.2023; Тальберг 30.03.2023; Балытников 2013), līdz ar to nav pamata apšaubīt sniegtā atreferējuma ticamību.

³⁸ Te jūtama tolerance pret padomju iekārtu Krievijā (šajā gadījumā tā izpaužas pasīvā – nepieņemšanas formā): šāda noklusēšana izskatās dīvaini, ņemot vērā lekcijas reliģisko kontekstu un padomju varas attieksmi pret reliģiju. Domājams, šīs attieksmes skaidrojums ir Krievijas kā "sagrālās valsts" iecelšana absolūtas vērtības līmenī, ko ilustrē arī dokuments.

³⁹ Kopsaucēju starp krievu un latviešu pareizticīgo kopu spīkeriem atrast ir problemātiski, jo rodas retorisks jautājums: vai tiešām valstij, kura apzīmēta kā "To mesto, gdje mi tjeper živjom" (O. Bočagova-Ļišina), piemīt tiesības "līdzrunāt baznīcas lietās" (J. Bērziņš)?

⁴⁰ N. Dmitrijevs citā runā (03.12.1935.) norādīja, ka, tā kā visas (tostarp krievu) politiskās organizācijas Latvijā kopš 1934. gada ir sagrautas ("vsjo razrušeno"), legālas palika tikai Baznīcas organi-

Lojalitātes problēmu mērķa grupas aprindās, proti, Krievijas kā absolutizētas vērtības akceptēšanu, ilustrē PP aģentūras nodaļas vadītāja Roberta Stiglica 1938. gada 5. septembrī sastādīts bijušā Krievijas impērijas virsnieka, pretendenta uz Latvijas pilsonības iegūšanu Vladimira Ziversa⁴¹ personības portrets (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 42. lp.), kurā R. Stiglics raksturo V. Ziversu: “uzdodas par reliģiozu cilvēku un skaita sevi par «monarķistu», bet no otras puses norāda, ka Krievija priekš viņa esot viss un Krieviju viņš atzīstot, kāda arī viņa nebūtu”. Tāpat R. Stiglics konstatē, ka “krievu sabiedrībā par VLADIMIRU ZIVERSU pastāv visai nelabvēlīgs noskaņojums – ieskats un daudzi viņu tura par provokatoru – nodēvēju, ka viņš it kā darbotos komunistu uzdevumā”⁴². Tādējādi kopumā V. Ziversa ieskati saskan ar krievu sabiedrībā prominentu personu N. Dmitrijeva un O. Bogačevas-Ļišinas ieskatiem. Respektīvi, visos trijos gadījumos ir konstatējama “sakrālās valsts” diskursa ietekme, un šīs ietekmes kontekstā – tolerance pret ateistisko padomju varu Krievijā⁴³.

Analizētie dokumenti reprezentē “sakrālās valsts” ideoloģijas ietekmi uz mērķa grupas pārstāvju ieskatiem, vērtībām un rīcību. Šādu dokumentālo liecību virkni var turpināt ar citiem līdzīga satura dokumentiem (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 688. l., 69.–70. lp. abās pusēs), kuri papildina izklāstītos novērojumus.

Secinājumi

Apkopojot dokumentu liecības vēstures un teoloģijas kontekstā, jāsecina, ka “sakrālās valsts” koncepcija viduslaiku Eiropā pakāpeniski veidojusies uz kristietības kā valsts reliģijas fona, savukārt Krievijas (Maskavas) interpretācijai (“Trešā Roma”) piemita specifiskas īpatnības; šī “sakrālās valsts” koncepcija Krievijas interpretācijā bija izplatīta arī pēcrevolūcijas krievu diasporas aprindās, izņemot vecticībnieku sabiedrību, savukārt padomju Krievijā šī ideja sekularizētā formā tika piemērota padomju valsts ideoloģijai.

zācijas, “mi možem suščestvovatj tolko kak cerkovnaja organizacija” (“mēs varam pastāvēt tikai kā Baznīcas organizācija”). Respektīvi, autoritārisma apstākļos N. Dmitrijevs piedāvā Latvijas krievu politiskās organizācijas pārveidot par Pareizticīgās Baznīcas organizācijām (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 688. l., 90. lp.).

⁴¹ Diemžēl par šo personu trūkst datu.

⁴² Tas parāda, ka lielākā krievu sabiedrības daļa šādu toleranci pret padomju varu nebija gatava akceptēt. Jāatzīmē, ka “sakrālās valsts” idejas spilgtākie piekritēji meklēja sev sabiedrotos ne tikai padomju Krievijā, bet arī nacistiskajā Vācijā, kurā tie saredzēja “sakrālās valsts” idejas izpausmes (LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/2. l., 43. lp.). Mērķa grupas pārstāvju orientācijas uz nacionāl-sociālismu un hitlerisko Vāciju problemātika tika īpaši apskatīta iepriekšējā pētījumā (Jefuni 2023, 36–37).

⁴³ Tādējādi Krievija kā vērtība tiek novietota ne zemāk par reliģiskajām vērtībām.

"Sakrālās valsts" diskurss ieņēma svarīgu vietu krievu diasporas intelektuālajā dzīvē starpkaru Latvijā, kas atspoguļots tā laika presē; tāpat "sakrālās valsts" koncepcijas ietekme konstatējama arhīva dokumentu materiālos. Tas vismaz daļēji apstiprina izvirzīto hipotēzi: "sakrālās valsts" koncepcija pieder pētījuma mērķa grupas pārstāvju (tostarp sabiedrībā ietekmīgu personu) ieskatiem un vērtībām, tā ietekmēja viņu rīcību, piemēram, LPB iekšējā konflikta kontekstā.

Šī koncepcija ietekmēja arī daudzu mērķa grupas pārstāvju toleranci pret padomju varu un simpātijas pret PSRS, brīžiem – skatīšanos nacionālsociālisma un hitleriskās Vācijas virzienā, bet kopumā nihilistisko attieksmi pret Latvijas valsti. Jāatzīmē, ka šī koncepcija caur mērķa grupas prominentu pārstāvju ieskatiem tika projicēta uz LPB krieviskās kopas vienotu pozīciju un rīcību LPB iekšējā dzīvē, LPB un valsts attiecību veidošanā, tādējādi ietekmējot kopu konfliktu.

Jākonstatē, ka lojalitāte Latvijai un antikomunisms, ko oficiāli piekopa Latvijas krievu politiskas un sabiedriskas organizācijas, ne vienmēr spēja mainīt "sakrālās valsts" ideoloģijas ģenerētus stereotipus individuālā un kolektīvā līmenī, jo šo stereotipu sakne – "sakrālās valsts" koncepcija – ir ne tikai sociāls vai politisks, bet gan reliģisks fenomens. Šajā pētījumā "sakrālās valsts" koncepcija (un tās atvasinājumi) ir kritizēta pirmām kārtām kā reliģiskais fenomens (no teoloģijas un ētikas puses), taču tās kritikā lielu lomu spēlē arī konkrētu vēsturisku faktu, kas saistīti ar šīs koncepcijas rašanos un attīstību, izvērtēšana.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3235. f. (Politiskās policijas pārvalde).

Appeal by Metropolitan Hilarion on the celebration of the 1,025th anniversary of the Baptism of Rus (2013) *Church Life*, # June 19. https://www.synod.com/synod/eng2013/20130619_enmhappeal1025.html (09.03.2023.)

Glika Bībele, 8. izdevums. <https://www.bible.com/bible/2406/DEU.19.LG8> (16.07.2024.)

Černejs, A. *Latvijas Pareizticīgā Baznīca*. Londona.

Jefuni, J. (2023) Policijas informators un viņa novērošanas objekts dienesta dokumentos (1934–1940). Gram.: *Vēsture: avoti un cilvēki XXVI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saulē", 31.-40. lpp.

Kalniņš, J. (2007) *Latvijas Pareizticīgā Baznīca: Vēstures komentārs*. Rīga: San Eštera.

Kotar, N. *Why do Russians insist on the name "Holy Russia"?* <https://orthochristian.com/100728.html> (09.03.2023.)

Shebzukhova, T. (2021) The sacredness of power in the Russian imperial tradition. *Issues in Elitology*, No. 3. Astrakhan: Genesis. Frontier. Science, 30–55 pp.

Zvirgzdiņš, I. (2008) LU mācībspēks vēsturnieks Jānis Bērziņš. *Latvijas Universitātes raksti*.

738. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 58.–62. lpp.

Абызов, Ю. (1996) Латвийская ветвь российской эмиграции. *Блоковский сборник*, № XIII. Тарту: Тартуский университет. С. 305–306.

Акаемов, Н. (1935) С Христом или без Христа. *Вера и жизнь: Духовный журнал*, № 8.

Балытников, В. *Православная церковь и евразийская (восточно-христианская) цивилизация*. PDF <https://www.academia.edu/> (06.03.2023.)

Бердяев, Н. (1908) О русском национальном сознании. *Слово*, № 643.

[https://ru.wikisource.org/wiki/ О_русском_национальном_сознании_\(Бердяев\)](https://ru.wikisource.org/wiki/О_русском_национальном_сознании_(Бердяев))

Богомазов, Н. (2018) Создание русских антибольшевистских отрядов в Латвии в конце 1918 г. *Россия в войнах и революциях XX века. Новейшая история России*. Т. 8. № 2. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет. С. 322–336.

Бочагова-Лишина, О. (1926) Письмо в редакцию. *Слово: русская нац.-демокр. газета*, № 344.

Бражников, И. (2011) *Русская литература XIX–XX веков: историософский текст*. <https://history.wikireading.ru/407959> (12.01.2023.)

Братухин, Ю. (2011) *Mora finis u angustias temporum у Тертуллиана*. PDF <https://philclass.spbu.ru/article/download> (28.01.2023.)

Гусаченко, А. (2016) Движение «Сокол» в контексте русской эмиграции в Латвии в 20–30-х годах XX века. *IV Международная научная конференция Вопросы Исторической Науки*. Москва: Буки-Веди. С. 23–36.

Ильин, И. А. *О русскомъ фашизмѣ*. https://royallib.com/read/ilin_ivan/o_russkom_fashizme.html#20480 (30.03.2023.)

Каспаров, Ю. (1926) С родной стороны. *Вера и жизнь: Духовный журнал*, № 3.

Константинов, П. (1926) Задачи зарубежного объединения. *Слово: русская нац.-демокр. газета*, № 119.

Πατριарχικό Κείμενο. (1904) Ἐκδοσὴ Ἀντωνιάδῃ. <https://www.bible.com/bible/209/DEU.19.BYZ04> (16.07.2024.)

Тальберг, Н. *Святая Русь. Глава II. Государственная Власть и Духовенство*. https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Talberg/svjataja-rus/#0_15 (30.03.2023.)

Успенский, Б. (1998) *Царь и патрарх: харизма власти в России*. Москва: Школа «Языки русской культуры».

Фейгмане, Т. *Русские в довоенной Латвии*. <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/russians-in-the-first-latvian-republic/> (28.03.2023.)

The Idea of the “Sacred State” and the Russian Diaspora in Latvia, 1918–1940

Key words: Latvia, Russia, empire, monarchists, “Third Rome”, catechon, “sacred state” concept, Russian emigration

Summary

The article is devoted to the idea of the “sacred state”, which is still used for propaganda purposes today. This problem is contextualized in the events of interwar Latvia, therefore the given article is based on the documents of the Latvian Political Police, incl. previously unpublished ones. The analysis of historical sources is based on research works in the field of religious philosophy devoted to the problematic of the “sacred state”. The ideology of the “sacred state” popular in post-revolutionary emigration of Russians has already been widely studied (mainly by emigrant authors themselves); however, there is a lack of research that would analyze the situation in Latvia on an academic level, based on the materials of Latvian archives. This article is a part of wider studies on the problems of religion and ideology in interwar Latvia. It is based on the interdisciplinary study of the sources involving the disciplines of theology, religious sciences, and philosophy. The article provides a general analysis of the phenomenology of the “sacred state” in a broader historical context, followed by a review of the situation in interwar Latvia in the context of the results of the analysis. The conclusions are drawn from the synthesis of the results obtained in the first phase of the work with the facts of interwar Latvia discovered in the archive data.